

MESNEVİ'DE MÜTEŞABİH ÂYETLERİN YORUMU

Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR*

Tefsir Usûlü ıstılahı olarak muhkem, “manası kolaylıkla anlaşılın, anlaşılması için harici bir delile ihtiyaç duymayan” ayettir. Müteşabih ise, “manasında kapalılık olan, anlaşılması için harici bir delile veya yoruma ihtiyaç olan ayettir.¹ Âl-i İmran sûresinin 7. ayetinde beyan edildiği gibi ayetlerin büyük bir kısmı muhkemdir ve onlar Kur’an-ı Kerim’in esasıdır.

Kaynaklarda müteşabih ayetlerin birkaç çeşidinden bahsedilmektedir.² Ancak müteşabih deyince ilk akla gelen, “manası müteşabih olanlar” diye adlandırılan ve genel olarak Allah’ın sıfatlarıyla ilgili olan ayetlerdir. Örneğin Allah’ın nefsi, eli veya iki eli, gözü, yüzü, arşa istiva etmesi gibi hususlardan söz eden ayetler bu kabildendir.

Akıllarına gelen her müşkül meseleyi Hz. Peygamber’e (s.a.v) sormayı adet haline getiren sahabenin bu ayetler hakkında herhangi bir şey sormamış olması dikkat çekicidir. Buradan çıkan sonuç, net olarak “Sahabenin bu ayetleri anlama konusunda herhangi bir problemi yoktu.” şeklinde izah etmek mümkündür. Yine buradan yola çıkarak, “belagatın zirvesinde olan ilahî Kelâmın bu özelliğinin bir gereği olarak muhatapların fikir dünyasına uygun lafızlar kullanmak suretiyle, Allah’ın insanlar tarafından tam olarak idrak edilmesi mümkün olmayan³ bazı vasıflarını, onların aşına olduğu temsiller vasıtasıyla anlattığını” söyleyebiliriz. Dolayısıyla sahabe bu tür ayetler üzerinde herhangi bir yorum yapmadan onları olduğu gibi kabul edip, keyfiyetini Allah’a havale etme yolunu seçmiştir. Daha sonra “Selef Mezhebi” diye adlandırılacak olan bu tutumu, kendisine “İstiva nedir?” diye soru soran bir kişiye Mâlik b. Enes’in verdiği şu cevap güzelce özetlemektedir: “İstiva malumdur, keyfiyeti meçhuldür. Onun hakkında soru sormak bidattir. Senin kötü niyetli biri olduğunu düşünüyorum. Bu adamı yanımdan uzaklaştır!”⁴

Tabiîn devrinden sonra ortaya çıkan ve çeşitli Kelâm mezheplerinin doğmasına yol açan, özellikle Allah’ın sıfatları konusundaki tartışmaların yoğunlaştığı süreçte bazı gruplar bu Selefî anlayışın dışına çıkarak söz konusu ayetlerin zahirî anlamlarını hakikat olarak benimseme cihetine gitmişlerdir. Daha sonra kendilerine “Müşebbihe, Mücessime” gibi isimler verilecek olan bu gruplar, insanda mevcut olan sıfatları aynıyla Allah’a isnat ettikleri için kendi anlayışlarına göre “insana benzeyen bir Tanrı” modeli ortaya çıkarmışlardır. Oysa bu tür bir Tanrı anlayışı “*Onun benzeri hiçbir şey yoktur.*”⁵ mealindeki ayete açıkça aykındır. “Yaratan, asla yaratılmışa benzemez.” hükmü de her akıl sahibinin sağduyu ile düşündüğü takdirde kabul etmek zorunda olduğu bir gerçektir. Ayrıca Kur’an, “Allah hakkında insanların bilmediği şeyleri söylemelerinin Şeytan’ın bir telkini olduğunu⁶; Allah’ın böyle bir davranışı haram kıldığını⁷ beyan etmektedir.

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. hikmetakdemir@hotmail.com

¹ Bkz. ez-Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai Kütübü'l-Arabiyye, 1376/1957, II, 68-71; Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Şamile el-İsdiru's-Sani, I, 231; Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâbilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Şamile el-İsdiru's-Sani, II, 195-196.

² Bkz. Zerkânî, II, 201-203.

³ *Gözler onu göremez (Zatını hakekiyle kavrayamaz). O ise gözleri görür. O Lâfî'dir, Habîr'dir.* (En'âm 6/103).

⁴ Zerkeşi, II, 78; Suyûtî, I, 235; Zerkânî, II, 207. (Çevirideki lafızlar Zerkânî'den alınmıştır. Diğerlerinde küçük farklılıklar mevcuttur. Zerkeşi, aynı sözlerin Ümmü Seleme'den de nakledildiğini belirtir.)

⁵ Şûra 42/11.

⁶ Bakara 2/169.

⁷ A'râf 7/33.

Kur'an'a açıkça aykırı olduğu belli olan bu anlayışın ortaya çıkmasından sonra bazı alimler, müteşabih ayetleri diğer muhkem ayetlerin ışığında yoruma tabi tuttular. "Allah'ın eli kudretidir, gözü murakebesidir, yüzü zatıdır, istivası kainattaki her şeyin mülkünü kudret ve tasarrufu altına almasıdır, gelmesi emrinin gelmesidir."¹ gibi yorumlar yaptılar. Bu fikir hareketine daha sonra "Halef Mezhebi" adı verildi. Böylece müteşabih ayetler konusunda üç temel anlayış ortaya çıkmış oldu:

1-Bu ayetleri herhangi bir yoruma tabi tutmadan keyfiyetini Allah'a havale ederek onları olduğu gibi kabul eden selefi anlayış: Bu görüşü benimseyenler, örneğin Allah'a el isnat edilen ayetlerin yorumunda "Allah'ın eli vardır, biz bunu kabul ediyoruz. Ancak bu el, kesinlikle insan eline benzemez, onun keyfiyetini sadece Allah bilir." demektedirler.

2-Ayetlerin zahirî manalarını hakikat olarak algılayan Müşebbihe ve Mücessime.

3-Müteşabih ayetleri muhkem ayetlerin ışığında yoruma tabi tutan Halef Mezhebi.

Müteşabih ayetler hakkındaki bu kısa girişten sonra şimdi de bu hususta Mevlânâ'nın Mesnevî'deki yaklaşımını irdelemeye çalışalım.

Bilindiği gibi Mesnevî Tasavvufî bir eserdir. Dolayısıyla böyle bir eserde ilahî aşk², fenafillah³ ve vahdet-i vücud⁴ gibi tasavvufun temel konularının işlenmesi doğaldır. Mevlânâ bu konuları işlerken büyük ölçüde ayet ve hadislerden istifade etmektedir. Açıkça zikredilen ve gizlice işaret edilen ayetler birlikte hesaba dahil edildiğinde Mesnevî'de yaklaşık olarak Kur'an-ı Kerim'in dörtte birinin tefsir edildiği söylenebilir.⁵ Mevlânâ bu ayetleri bazen zahirî manasıyla izah etmiş, bazen de onlara işari yorumlar getirmiştir. Ancak bu ayetlerin büyük bir çoğunluğunu muhkem olanlar oluşturmaktadır. Başka bir deyişle Mesnevî'de yer alan müteşabih ayetlerin sayısı çok sınırlıdır. Az sayıda olan bu tür ayetlerin Mesnevî'de nasıl yorumlandığının örneklerle izahına geçmeden önce şu hususu belirtmekte fayda vardır: "Mevlânâ müteşabih ayetleri Mücessime ve Müşebbihe gibi Allah'a beşerî sıfatlar isnat eden bir anlayışla ele almamıştır. İleride örneklerini vereceğimiz yorumlar içerisinde böyle bir hususun kesinlikle yer almamasının yanı sıra eserinin birçok yerinde Mevlânâ, çeşitli vesilelerle Allah'ın bu tür sıfatlardan münezze olduğunu açıkça dile getirmektedir. Örneğin o, "Musa'ya (a.s) Bir Çobanın Münacatının Çirkin Görünmesi" başlığı altında bir kıssa nakletmektedir. Bu kıssada bir çoban, "Ey Hudâ, ey İlahî! Sen neredesin? Sana kulluk etsem, çağrını diksem, saçını tarasam, daima çamaşırını yıkasam, sabah akşam sütünü hazırlasam, elini öpsem, hem de ayağımı ovsam, yatma zamanı yerini temizlesem."⁶ gibi ifadelerle Allah'a dua eder. Çobanın bu sözlerini duyan Hz. Musa ona "bu sözleri kimin için söylediğini" sorup da "Bizi var eden, yeri göğü yaratan için."⁷ cevabını alınca şöyle der: "Vay, sen şaşırımsın. A gafill Müslüman olmadan kafir olmuşsun. Bu manasız bir söz, bu gerçekleşmeyen bir küfürdür. Ağzına sükut pamuğunu tıka. Küfrün kokusuyla cihan pis kokmada; küfrün din kumaşına kötü bir nişan olmaktadır. Ayakkabı, çanak ancak sana lazım. Cenab-ı Hak onlardan münezzehtir. Böyle sözlerden dili men etmek gerek. Tâ ki cihan halkı ateşte yanmasın. Eğer ateş yoksa bu duman ne? Bu kararmış ve reddedilmiş can ne? O varlığın yüceliğini biliyorsan saçmalamaya, küstahlığa yönelme! Akılsızın dostluğu düşmanlıktır. Mevla böyle hizmetlerden müstağnidir. Bu sözler amcaya, dayıya söylenir. Celal sahibinin sıfatları mukaddestir (bunlardan beridir). Büyüyüp gelişene süt içirilir. Ayakkabı ve çanak ayağa muhtaç olana gerekir. Bunlar Hakk'ın kulları içindir. Huda kul sıfatından münezzehtir."⁸

Her ne kadar kıssanın sonunda Hz. Musa'nın, çobanın samimiyetle söylediği bu sözlerden dolayı mazur olduğuna işaret eden ilahî bir itaba maruz kaldığı anlatılsa da, bu itap Hz. Musa'nın sözlerinin yanlış olduğuna değil de sadece çobanın masumiyetine delalet eder. Dolayısıyla Mevlânâ, Hz. Musa gibi

¹ Zerkânî, II, 208-209.

² Örnek olarak şu beyitlere bkz. Mevlânâ, Celaeddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif*, Çev. Süleyman Nahîfî, Sadeleştirilen: Âmil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, I, 1818, 4044; II, 1074, 2597, 2598, 2627. (Bildiri Mesnevî'nin referans gösterildiği tüm dipnotlarda Roma rakamıyla verilen cilt sayısından sonraki sayılar beyit numarasını göstermektedir.)

³ Örnek olarak şu beyitlere bkz. Mevlânâ, I, 309, 439, 543, 710, 792, 2290, 3119, 3120, 3161, II, 2842, 3467.

⁴ Örnek olarak şu beyitlere bkz. Mevlânâ, I, 309, 703, 704, 797, 798, 3235, II, 2269.

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Güllüce, Hüseyin, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 61.

⁶ Mevlânâ, II, 1738-1740.

⁷ Mevlânâ, II, 1742-1743.

⁸ Mevlânâ, II, 1744-1754.

büyük bir peygamberin lisanıyla Allah'ın beşerî sıfatlardan münezzehtir olduğunu bu beyitleriyle ifade etmektedir.

Mevlânâ, sadece bu beyitlerde değil başka yerlerde de aynı konuya değinmektedir. İşte birkaç örnek:

“Biz kimiz? Bu karışık dünyada bir misafir. Elif (Hak) ise her şeyden münezzehtir.”¹

“Çünkü Cenab-ı Hak her şeyden münezzehtir. Bütün yaratılmışların vasıflarından müstağnidir.”²

“Tanrı aletsiz ve elsiz, ayaksız bir yapıcı; geceye ve sabaha nur bağışlayandır.”³

“Her ne düşünürsen yokluk kabul eder. Fikrin ulaşamadığı şey, Tanrı O'dur.”⁴

Mevlânâ'nın bu husustaki en açık ifadesi ise Mesnevî'nin III. cildinin önsözünde şu şekilde geçmektedir: “İmdi Allâmü'l-güyub ve Settârü'l-uyub O, Zül'celâli ve'l-ikram Allah, mühlidlerin batıl sözlerinden, müşriklerin şirk ve boş laflarından pâk ve yüce; O'nu noksanlaştırıncasına noksanlık isnat edenlerin bu isnatlarından; benzeticilerin bâtilâne teşbihlerinden münezzehtir ve beri olup mütefekkirlerin yanlış vehimlerinden âli; vehme düşenlerin düzensiz keyfiyetlerinden yücedir.”⁵

Müteşabih ayetlerin az bir kısmı Mesnevî'de yer almıştır. Bunlar Allah'ın vechi, eli, arşı istiva etmesi, Allah'ın insanlarla her mekanda beraber olması ile ilgili olanlardır. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

1- Mesnevî'deki yorumuna bakacağımız ilk müteşabih ayet, “Doğru da batı da Allah'a aittir. Her nereye yönelirseniz Allah'ın vechi (yüzü) oradadır.”⁶ meâlindeki ayettir. Tefsir kaynaklarında, bu ayetin nüzül sebebi hakkında şu görüşlere yer verilmektedir:

a. Kiblenin Kudüs'ten Kabe'ye tahvilinin Yahudilerce eleştirilmesi üzerine nazil olmuştur.

b. Karanlık bir gecede kibleden başka bir yöne doğru namaz kılan bir kişi ya da binek üzerinde seyahat eden yolcu hakkında inmiştir.

c. Necaşî'nin vefatı üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) giyaben onun cenaze namazını kıldırmak isteyince “Müslüman olmayan ve bizim kiblemize değil de Beytül-Makdise doğru yönelen birisinin cenaze namazını nasıl kılarız?” diye itiraz edilmesi üzerine nazil olmuştur.⁷

Bu ayette geçen “Allah'ın yüzü” (vechullah) ifadesine müfessirler tarafından “Allah'ın varlığı (zat), Allah'ın kiblesi, Allah'ın rızası” gibi anlamlar yüklenmiştir.⁸ Mevlânâ ise bu manalardan farklı olan işarî bir tefsiri tercih ederek şöyle der: “Zira Muhammed (s.a.v) en kâmil ve agâhtı. Hakk'ın cemalinin nuruna ermişti. Kötülük isteyen gönülden kurtulmadıkça ‘Semme vechullah’ tan gafil olursun. ‘Kimin göğsünde kapı açılırsa o, zerrelere güneşi görür.’”⁹

Bu beyitlerden Mevlânâ'nın söz konusu ayetten “kötülüklerden arınmış bir kişinin her nereye bakarsa Allah'ın nurunun tecellisini göreceği” gibi işarî bir mana çıkardığı anlaşılmaktadır ki bu yorum aynı zamanda tasavvufi “fenafillah” düsturunu çağrıştırmaktadır. Nitekim bu anlayış başka bir yerde daha açık ifadelerle şöyle dile getirilmektedir: “Cenab-ı Hak'ın sanatı aydın gözler için altı ciheti ayetlerine levha eylemiştir. Ta ki her hayvana o delil olsun. Onlar Hak'ın güzelliğinin bahçesinde otlasınlar. O'nun feyzi gözler için hikmettir. Nereye yüzünüzü çevirirseniz O, oradadır. Gönlü susayanlar bardaktan su içince Hak'ı görür, aşık olmayan da suya baksın a nazar sahibi orada gördüğü onun sade kendi suretidir.

¹ Mevlânâ, I, 1574.

² Mevlânâ, I, 3250.

³ Mevlânâ, I, 3860.

⁴ Mevlânâ, II, 3137.

⁵ Mevlânâ, III, s. 269.

⁶ Bakara 2/115.

⁷ Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Ceâir, *Câmi'u'l-Beyan 'an Tevîl'l-Kur'an*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, 1420/2000, II, 527-532; Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisaburî, *Esbâbu'n-Nüzzûl*, Kahire 1388/1968, s. 23-24; Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-Tenzîl*, Tahkik: Muhammed Abdullah en-Nemr-Osman Cumu'a Damiriyye- Süleyman Müslim el-Harş, Daru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1417/1997, I, 139; Râzî, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Me'âlimü'l-Gayb*, el-Mektebetü's-Şamile el-İsdatu's-Sani, II, 305-306; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Tahkik: Ahmed Abdulhalim el-Berdûni, Beyrut 1405/1985, II, 79-82; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Tahkik: Sami b. Muhammed Selâme, Daru Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1420/1999, I, 391.

⁸ Bkz. Beğavî, I, 139; Râzî, II, 308; Kurtubî, II, 83-84.

⁹ Mevlânâ I, 1456-1458.

Fakat aşğın sureti Hak'ta fani olsa o zaman o suda kimi görür, söyle bana!"¹

2-Mevlânâ'nın Mesnevî'de "O'nun vechinden başka her şey helâk olucudur."² mealindeki ayette de yukarıdaki yorumu daha açık ifadelerle tekrarladığını müşahade etmekteyiz:

"Hakk'tan gayri her şey yok olur. Hakikat, Hakk'ın varlığında yok olmaktır. Kim bâki olmaya layık olursa ona 'her şey helak olur' cezası yoktur. Lâ (yok) dan geçeni illâ (ancak o) da bil. İllâ'da olan fani değildir."³

Mevlânâ'nın "vechullah" konusundaki yorumunu özetleyecek olursak kısaca şunları söyleyebiliriz: Mevlânâ'nın *Fihî Mâ Fih*'te Allah'ın vechini, Allah'ın zatı olarak tefsir ettiği⁴ bilinmekle beraber Mesnevî'de bu tefsire değinmeden yukarıdaki işarî yorumla yetinmiştir.

3- Mesnevî'de zikri geçen müteşabih ayetlerden üçüncüsü "Allah'ın arşa istiva ettiğini"⁵ beyan eden ayettir. Mevlânâ bu ayetin tefsiri sadedinde, halef mezhebine muvafık olarak "Allah'ın arşa istiva etmesi 'O'nun arşa hükümran olmasıdır. Yani onda tasarruf eder.' demektir." şeklindeki bir görüşü oğlu Sultan Veled'in "Maarif" adlı eserinde kaydedilmektedir.⁶ Ancak Mesnevî'de böyle bir tefsir mevcut değildir. Mevlânâ Mesnevî'de, Sultan Veled'in yukarıdaki tefsirin devamında izahını verdiği işarî bir yorumu tercih etmiştir. Bu yoruma göre arş insanın kalbidir ve Allah'ın tasarrufu oradadır. Allah'ın nurunun kalpte tecelli etmesi için mâsivadan sıyrılması gerektiğini düşünen Mevlânâ, bu hususu şu beytinde ifade etmektedir: "Gönül sayfasında hiçbir başka nakış olmazsa 'Allah, ilmi ve kudreti ile arşı kapladı.' sırrı meydana çıkar."⁷

Mesnevî'de bu yorumu destekleyen başka ifadeler de yer almaktadır. Bunlardan birinde kutsî hadisten söz edilerek şöyle denilmektedir: "Peygamber, *Tanrı, beni yer ve gök ihata edemez. Bu yer, bu gök, bu arş hem nurundan nasılsız ve nedensiz bîtaptır. Ancak müminin kalbinde o takat vardır ve o nurdan feyiz alır, buyurdu.*"⁸ dedi."⁹

Mesnevî'de Allah'ın arşı istiva etmesine dair tefsir, sadece bu yorumla sınırlıdır. Sultan Veled'in kaydettikleri de nazara alınırsa Mevlânâ'nın halef mezhebinin kabul ettiği görüşe bir de işarî yorum getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu iki görüşün dışında onun bir de selefi görüşü benimsediği ihtimalinden söz edilmektedir.¹⁰ Bu ihtimale delil olarak "Şems-i Tebrizî'nin selefi görüşü kabul ettiği; Mevlânâ'nın da onun sözünden çıkmadığı; onun görüşlerini kabul edip benimsediği" şeklinde bir delil öne sürülmektedir. Kanaatimizce bu çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Mevlânâ körü körüne taklidi eleştirerek reddetmektedir.¹¹ Dolayısıyla bu tavrından hareketle onun Şems-i Tebrizî'nin her bir görüşünü hiçbir tenkit ve sorgulamaya tabi tutmadan aynen kabul ettiği düşünülemez. Aksi takdirde Mevlânâ'nın bizzat kendi sözleriyle çeliştiğini kabul etmek gerekir.

4-Mesnevî'de geçen diğer bir müteşabih ayet "*Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.*"¹² mealindeki ayettir. Söz konusu ayet Hudeybiye dönüşü Hz. Peygamber'e (s.a.v) sahabelerin biat etmesini tasvir sadedinde nazil olmuştur.¹³ Allah biat eden sahabelerin ellerinin üstünde Allah'ın elinin bulunduğunu dile getirerek, onların Hz. Peygamber'e (s.a.v) itaat etmelerinin aynı zamanda Allah'a itaat anlamına geldiğini¹⁴

¹ Mevlânâ, VI, 3672-3677. Güllüce, bu yorumların benzerinin *Fihî Mâ Fih* 'te de geçtiğini kaydetmektedir. Bkz. Güllüce, s. 84.

² Kasas, 28/88.

³ Mevlânâ, I, 3161-3163.

⁴ Bkz. Güllüce, s. 81.

⁵ Ta Hâ 20/5.

⁶ Bkz. Güllüce, s. 85.

⁷ Mevlânâ, I, 3776.

⁸ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Din*, el-Mektebetü's-Şâmile el-İsdaru's-Sânî, II, 218. Bu kutsî hadisin zayıf olduğu; hatta aslının olmadığı söylenmektedir. Bkz. İrâkî, el-Hâfız Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyn, *Tabricü Ebdâsi'l-Hyâ*, el-Mektebetü's-Şâmile el-İsdaru's-Sânî, VI, 231; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, el-Mektebetü's-Şâmile el-İsdaru's-Sânî, II, 195.

⁹ Mevlânâ, I, 2759-2761.

¹⁰ Bkz. Güllüce, s. 85-86.

¹¹ Bkz. Mevlânâ, II, 520-569.

¹² Fetih 48/10.

¹³ Taberî, XXII, 209-210; Beğvî, VII, 299-300; Kurtubî, XVI, 267; İbn Kesir, VII, 329-330.

¹⁴ Bu hususu daha açık bir şekilde vurgulayan Nisa 4/80. ayetin meâli şöyledir: "*Kim Resul'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*"

temsil yoluyla anlatılmaktadır. Selef hiçbir tevile gitmeden keyfiyetini Allah'a havale ederek ayetin zahiri manasını kabul ederken halef uleması Allah'ın eli için "Onun kudreti, nimeti ve sevabı" gibi mecazi yorumlar getirmişlerdir.¹

Bu ayetin yorumunda Mevlânâ, "yed" (el) kelimesinin mecazi anlamda kullanıldığını; "kudret ve nimet" gibi manalara delalet ettiğini söyler. Ancak o bu yorumla yetinmez, zaman zaman işarı tefsirlerle de yer verir. Şimdi bu yorumları sırasıyla Mevlânâ'nın dilinden dinleyelim.

Mevlânâ kâmil insanların vasıflarını anlatıp onları ham kişilerle kıyas ederken şöyle der: "Kâmil toprağı ellese altın kesilir. Ham kişinin elinde altın ise küle döner. O doğru kişi Tanrı katında makbul olduğu için her işte onun eli Tanrı elidir. Noksan kişinin eli ise şeytana alettir. İş de daima hile ve düzendir."²

Burada Mevlânâ biraz da "fenafillah" kavramını ima eden işarı bir tefsirle, Allah'ın eli tabiriyle "O'nun kudret, inayet ve nimetinin tecelli ettiği yer" kast etmektedir.

Mevlânâ'nın söz konusu ayeti de zikrederek yaptığı aynı yorumu, müşid-i kâmile itaati tavsiye sadedinde Hz. Musa ile Hızır'ın yolculuğunun anlatıldığı kıssayı örnek verirken de müşahede etmekteyiz: "Bir pir eline geçince teslim ol. Musa gibi Hızır'ın hükmüne gir. Hızır'ın yaptıklarına sabırla uy ki 'işte ayınlık geldi.' sözü olmasın. Gemiyi kırarsa sesini çıkarma, çocuğu öldürürse saçını başını yolma. Hızır'ın eli Hakk'ın emrindeydi. Zira Tanrı 'Allah'ın eli onların elleri üstündedir.' dedi."³

Esasen bu metindeki bağlama "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."⁴ mealindeki ayet de uygun olduğu halde söz konusu müteşabih ayetin tercih edilmesi müşid-i kâmil ile Allah arasındaki irtibata ve fenafillaha dikkat çekmek için olabilir. Nitekim Mevlânâ "Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben ona harp ilan ederim..."⁵ diye başlayan kutsî hadise atıfta bulunarak yine aynı konulardan bahsederken başka bir yerde benzer bir yorumu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Veliler zamanın İsrâfil'idirler. Ölüler onlarla hayat ve kemal bulurlar. Ölülerin canı ten mezarında iken velilerin canı onlara müessir olur ve derler ki 'Bu ses başkalarının sesi değil, Hakk'ın işi ölüyü diriltir.' biz ölüp toprak olmuşken Hakk'ın izniyle dirilip kalktık. Hakk'ın lütfu âleme gelince Meryem'e eylediği feyzi ihсан eder. Ey derilerin altında fani olan güruh! Sevgilinin sesi yoku var eder. O ses bir Tanrı kulundan işitilmiş de olsa mutlak şahın sesidir. Görmede söylemede göz ve dil şüphesiz Hakk'ın feyzine mazhardır. 'Benimle duyar, benimle görür' ün sırrı budur. Gerçeğe vakıfsan sır budur."⁶

Mevlânâ'nın bahsi geçen işarı tefsirle ayeti fenafillaha delalet eden yorumunu, daha açık şekilde şu beyitlerinde görmekteyiz: "Cenab-ı Hakk, 'Allah'ın eli onların eli üstündedir' dedi. Böylece elimiz hakikatın ulaştığı yer oldu. Elimiz de iktidarın feyzi olunca o yedi kat göğe aşsa ne olur? Elimiz gökte bile hüner gösterdi. 'İnşakka'l-kamer (ayın yarılması)' ayeti kerimesini oku."⁷

Ancak hemen bunun ardından gelen beyitte Mevlânâ "Bu sıfat (enbiya ve evliyada zuhur eden Hakk'ın kudretini 'yed' ile tavsif eylemek) zayıf akıllar içindir."⁸ diyerek 'yed' kelimesinin kudret anlamına delalet eden bir mecaz olduğunu beyan etmektedir.⁹

¹ Nahhâs, Ebû Cafer, *Me'âni'l-Kur'an*, Tahkik: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Mekke 1408/1988, VI, 501; İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib el-Endelûsî, *el-Muharrarü'l-Ve'ezü'lî Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, el-Mektebetü's-Şâmile el-İsdiru's-Sânî, II, 316; Râzî, XIV, 136; Kurtubî, XVI, 228; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Babrü'l-Muhîb*, el-Mektebetü's-Şâmile el-İsdiru's-Sânî, X, 86; Suyûtî, II, 14, 18.

² Mevlânâ, I, 1674-1676.

³ Mevlânâ, I, 3079-3081.

⁴ Yusuf 12/76.

⁵ Kutsî hadisin tam metni şöyledir: "Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse ben ona harp ilan ederim. Kulum, kendisine farz kaldığım şeylerden bana daha sevimli olan bir şeyle, bana yaklaşmaz. Onu sevinceye kadar kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşıpaya devam eder. Onu sevdiğim zaman onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden (bir şey isterse) onu mutlaka veririm. Bana sığınırsa onu himaye ederim. Müminin canını (alma) konusunda tereddüt ettiğim gibi yaptığım hiçbir şeyden tereddüt etmedim. O, ölümlü çirkin görür. Ben ise onun kötülüğünü (yaşlanarak düşkün duruma düşmesini ya da ölümle erişeceği sonsuz nimetlerden mahrum kalmasını) çirkin görürüm." Buhârî, Rikak 38.

⁶ Mevlânâ, I, 2001-2009.

⁷ Mevlânâ, II, 1936-1938.

⁸ Mevlânâ, II, 1939.

⁹ Bakınız Güllüce, s. 86-87.

Aynı konuyla ilgili aynı yorumu Mevlânâ ayetin nüzûl sebebine de işaret ederek şu beyitlerde tekrar dile getirmektedir: “Pirin elinden başkası, [senin] elinden tutmaz. O temiz elinse muini Cenab-ı Hakk’tır. Seninse kocalmış aklın çocukluk huyuna zebun. O aşağılık nefsin civarında perdelenmiş. Aklını kâmil bir akla arkadaş kıl da o, kötü huylardan emin olsun. Onun eline elini teslim edince yiyicilerin eli sana erişmez. Elin biat ehlinin elinden ve ‘Hakk’ın eli onların ellerinin üstündedir.’ manası zahir olur. Çünkü elini pirin eline verdin. Hikmet sahibi pir ise her şeyi bilendir. O, senin devrinin peygamberidir. Zira ondan Resulullah’ın nuru görülür. Böylece Hudeybiye’de Hz. Peygamber’e biat eden sahabeler gibi olursun. Cennetle müjdelenen on dostun yoldaşı ve saf altın gibi halis olursun. Bu beraberlik meşhurdur. Zira kişi, sevdiği ile haşrolunur.”¹

Yorumları üzerinde durduğumuz ayetin Mesnevî’deki tefsirlerinin son bir örneğinde yedullah lafzı hem kudret hem nimet anlamına gelecek bir bağlamda kullanılmaktadır: “Bundan sonra devamlı olan ihşanımızdan bağışla. İsteyene gizli incilerden ver. Yürü, var! ‘Allah’ın eli onların eli üzerindedir.’in manası sen ol. Hakk’ın eli gibi rızık bahşedici ol. Borçluları borcundan kurtar. Yağmur gibi yeryüzünü tezyin et.”²

5- “*Ve hüve meaküm eynema küntüm*”³ (Nerede olursanız, O sizinle beraberdir.) ayeti, Mesnevî’de geçen son müteşabih ayettir. Mevlânâ “*Ve hüve meaküm eynema küntüm* Ayet-i Kerimesinin Tefsiri” başlığı altında serdettiği beyitlerde öncekilerde olduğu gibi fenafillah kavramına delalet eden işarî yorumu tekrarlamaktadır: “Cehle gelince bu, canın zindanıdır. İlme meyl edersek o, canın eyvanı olur. Biz uyursak onun sarhoşlarıyız. Uyanık olsak onun hikayesini anlatmaktayız. Ağlarsak onun rızık dolu bulutu, gülersek şimşegi oluruz. Kızıp cenk edersek bu kahrının, haya edip barışsaksak bu da sevgisinin aksidir. Biz kimiz? Bu kaşık dünyada bir misafir. Elif (Hakk) ise her şeyden münezzehdir.”⁴

Buraya kadar arz ettiğimiz nakillerden anlaşılacağı gibi Mevlânâ, her ne kadar Allah’ın sıfatlarını tarif etmek için mecazî ve işarî yorumlarla onları anlatmaya çalışsa da Tasavvuftaki fenafillah düsturunun bir gereği olarak asıl maksadın Hakk’a ulaşmak olduğunu; Zatına ulaşanlar için sıfatların artık bir önemi olmadığını vurgulamayı da ihmal etmez: “Sıfatlarla perdelenmiş olan kimse, sıfatları görür. Zattan ayrılmış olan da sıfatlarda kalır. Hakk’a ulaşanlar onun zatında gark oldular. Artık onlar hiç sıfatlara bakarlar mı? Vücutun, başın ırmağın dibinde oldukça suyun rengini görmek mümkün mü? Suyun rengine bakmak için dışarıya çıksan, bir çulla örtünmüş olursun.”⁵

Sonuç olarak Mesnevî’de müteşabih ayetlerin yorumu konusunda özetle şunlar söylenebilir: Mevlânâ, cisim olmaktan ve mahlukata benzemekten Allah’ı kesin bir dille tenzih eder. Dolayısıyla Müşebbihe ve Mücessime gibi mezheplerin Allah’a beşerî sıfatlar isnat eden anlayışlarını reddeder. Bu konuda Selef’in “keyfiyetini Allah’a havale ederek onları olduğu gibi kabul etme” yöntemini de benimsemez. Halef mezhebinin yorumlarını kabul eder. Ancak bu yorumlarla yetinmeyip Tasavvuf geleneğine uygun olarak zaman zaman vahdet-i vücud ve fenafillah kavramlarını çağrıştıran işarî tefsirlere yer verir.

¹ Mevlânâ, V, 740-749.

² Mevlânâ, V, 2802-2804.

³ Hadîd 57/4.

⁴ Mevlânâ, I, 1570-1574.

⁵ Mevlânâ, II, 2841-2844.